

IN HET KORT

ROMEINEN

Tweeduizend jaar geleden veroverden de Romeinen een groot deel van de wereld. Ook een deel van Nederland werd bezet. De grens liep ongeveer in het midden van ons land, langs de rivier de Rijn. De Romeinen hebben ongeveer 400 jaar in Nederland gewoond. Ze brachten allerlei dingen met zich mee die de bevolking hier nog nooit had gezien.

GERMANEN

Verzamelnaam voor verschillende stammen, zoals de Bataven, die in Noord-Europa leefden.

KELTEN

Stammen die in Frankrijk, Noord-Italië en op de Britse eilanden woonden.

CANANEFATEN

Voordat de Romeinen in Nederland kwamen woonden de Friezen in het noorden, de Bataven in de buurt van Nijmegen en de Cananefaten in Zuid-Holland.

FORUM HADRIANI

Op de plaats waar nu Voorburg ligt stichtten de Romeinen rond het jaar 60 een stadje dat later de naam Forum Hadriani kreeg. Het lag aan een gracht, die de Romeinse veldheer Corbulo had laten graven. 'Forum' betekent 'markt' en 'Hadriani' betekent 'van Hadrianus'. Hij was keizer van het Romeinse rijk van 117 tot 138 na Christus.

EINDE VAN HET ROMEINSE RIJK

Rond het jaar 300 trokken de Romeinse soldaten weg uit Nederland om elders het rijk te verdedigen. Ook het stadje Forum Hadriani werd verlaten. De winkeltjes stonden leeg, producten werden niet meer aangevoerd en er was bijna niemand meer om ze te kopen. De Cananefaten keerden terug naar boerderijen buiten de stad. Langzamerhand vervielen de gebouwen tot ruïnes. Mensen uit de buurt haalden de stenen weg om voor hun eigen huizen te gebruiken. Maar toch bleef er veel in de bodem verstopt. Fundamenten van gebouwen, munten, scherven, mozaïeken en nog veel meer. Maar dat er een Romeinse stad had gelegen, dat vergaten de mensen.

OPGRAVINGEN

Vanaf de Middeleeuwen werd Nederland voller. Ook op de plaats van Forum Hadriani werd gebouwd. Zo nu en dan werden er Romeinse dingen gevonden: een prachtig mozaïek en een pot vol munten. Pas aan het begin van de 19de eeuw, bijna 200 jaar geleden, ging een echte archeoloog op zoek naar Forum Hadriani. Professor Reuvens, die ook de directeur was van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, ontdekte de restanten van veel stenen gebouwen, waaronder een badhuis.

MONUMENT

Nu is Forum Hadriani een monument. Dat betekent dat er in park Arentsburgh, waar de resten van de stad nog steeds onder liggen, niet gebouwd mag worden en dat niemand daar zomaar mag graven omdat hij meer wil weten over de Romeinse stad. In het park staan borden in het park die je meer vertellen over de stad. In de straten is aangegeven waar de stadsmuur lag zodat je kunt zien hoe groot de stad was. Een grote zuil herinnert aan het verre verleden.

DE LESKIST

In de leskist vind je dingen die gebruikt werden door de Romeinen en de Cananefaten. Het zijn meestal geen echte oude dingen, maar replica's. Dat betekent dat ze zijn nagemaakt volgens een oud voorbeeld. De echte oude dingen zijn vaak te kwetsbaar of te kostbaar om zomaar in je handen te nemen. Die horen thuis achter glas in een museum(vitrine).

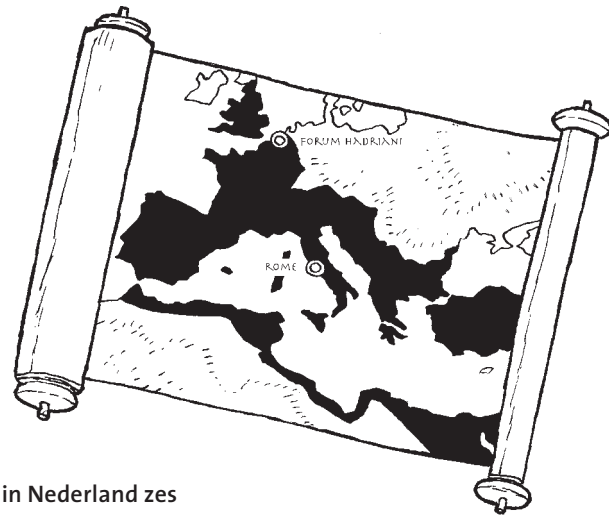
I HET ROMEINSE RIJK

ROMEINSE WEGEN

Rond het jaar 100 nā Christus was het Romeinse Rijk enorm groot. Hele stukken van Europa, Afrika en Azië waren onder leiding van de keizers veroverd. Sommige volkeren waren echter zelfs voor de Romeinen te sterk, zoals in ons land de Friezen. De grens lag in Nederland dan ook midden in het land, langs de Oude Rijn. Hierlangs hadden de Romeinen 'castella' (forten) gebouwd. Om snel te kunnen reizen werden kaarsrechte wegen aangelegd; zo konden de soldaten snel van het ene naar het andere fort reizen. Over rivieren werden bruggen gebouwd. Goederen, zoals hout, wijn, graan en olijfolie werden meestal per vrachtschip vervoerd. Dat ging sneller dan met paard-en-wagen.

MIJLPALEN

Om de weg te kunnen vinden hadden de Romeinen landkaarten. Langs de weg stonden mijlpalen die aangaven hoeveel 'leuga' (Romeinse mijl = 1500 meter) je nog moest reizen.

Tot nu toe zijn in Nederland zes mijlpalen teruggevonden, waarop de afstand af te lezen is tot de plaats Forum Hadriani (tegenwoordig Voorburg). Eigenlijk diende de mijlpaal ook als een soort reclame. Telkens wanneer de keizer de weg liet repareren liet hij een mijlpaal maken met zijn eigen naam erop.

FORUM HADRIANI

Het stadje Forum Hadriani was geen castellum (fort). Het werd rond het jaar 60 gesticht aan de gracht, die de Romeinse veldheer Corbulo had laten graven. 'Forum' betekent markt en in het stadje kon je dan ook van alles

kopen: voedsel, bouw materiaal, potten en pannen, gereedschap. Er woonden ongeveer 1000 mensen: Romeinen maar ook Cananefaten. De stad werd zo belangrijk dat hij later de hoofdstad werd van de (Romeinse) provincie der Cananefaten. Vanaf die tijd (rond het jaar 160) kon je naast de naam 'Forum Hadriani' ook de afkorting 'M.A.C.' tegenkomen, dat betekent 'Municipium Aelium Cananefatium' (= de hoofdstad van de Cananefaten).

Wat is dit?

1a Romeinse landkaart

De kaart werd meer dan 500 jaar geleden nagetekend naar een Romeins voorbeeld. Het hele Romeinse Rijk staat erop getekend in uitgerekte vorm.

1b Romeinse soldatensandaal

Romeinse soldaten moesten enorme afstanden marcheren. Daarom hadden ze aan de onderkant van hun sandalen allemaal metalen spijkers. Zo versleten ze niet zo snel. Per jaar kreeg een soldaat drie paar schoenen.

II HET LEGER

HET LEGER

De eerste Romeinen die Nederland binnentrokken waren soldaten. Zij moesten het land voor hun keizer veroveren en de grenzen bewaken. Het leger was verdeeld in legioenen. Een legioen bestond uit ongeveer 5500 man.

Er was in die tijd geen dienstplicht. Romeinse mannen meldden zich vrijwillig aan als soldaat; in het leger verdienden ze goed en kregen goed te eten. Je moest wel Romeins staatsburger zijn. Maar mannen van overwonnen volkeren konden ook soldaat worden: zij werden ingedeeld bij de hulptroepen. Wanneer ze het 25 jaar volhielden kregen zij het Romeinse staatsburgerschap.

HET LEVEN ALS SOLDAAT

Tijdens de opleiding leerde een soldaat natuurlijk vechten. Meestal werden houten wapens gebruikt tijdens de training. Ook leerden de soldaten lange afstanden lopen met een zware uitrusting. Behalve zijn wapens moest elke soldaat zijn eigen spullen dragen: gereedschap (zoals hamer, schop, mes, touw), eetgerei en kleding. Alle bagage bij elkaar woog wel 40 kilo. Daarmee liepen ze per dag wel 30 kilometer!

De soldaten bouwden ook hun eigen legerkamp: tijdelijke kampen voor een paar overnachtingen en kampen als vaste verblijfplaats. Ook moesten soldaten wegen aanleggen, bruggen bouwen en kanalen graven. Rond het jaar 47 liet veldheer Corbulo een gracht graven in Zuid-Holland, ongeveer waar nu de Vliet stroomt.

HET RANTSOEN

Om goed te kunnen vechten moet je goed eten. Het rantsoen bestond uit brood, puls (een soort dikke pap van graan, water en soms vlees), vers vlees of vis, eieren en bier of wijn. Onderweg nam de soldaat beschuit, spek, kaas en wijn mee, genoeg voor 3 dagen.

PENSIOEN

Na een diensttijd van 20 jaar bleef een soldaat vaak nog 5 jaar dienen als veteraan. Na 25 jaar kreeg de soldaat een stuk land cadeau of een bedrag van tien keer het jaarsalaris. Veel veteranen bleven wonen in de provincie waar ze al die jaren gelegerd waren.

Wat is dit?

- 2a Maliënkolder
- 2b Schubbenpantser
- 2c Riem

Een Romeins soldaat droeg - net als een ridder jaren later in de Middeleeuwen - een maliënkolder. Dit was een soort beschermend vest gemaakt van duizenden kleine metalen ringetjes, of een harnas, gemaakt van kleine metalen plaatjes, die net als de schubben van een vis keurig over elkaar lagen. Om zijn middel droeg hij een riem waaraan hij zijn zwaard en dolk droeg.

III NAAR SCHOOL

Ook Romeinse kinderen gingen naar school. Van hun zevende tot hun twaalfde kregen ze basisonderwijs. Ze leerden lezen, schrijven en rekenen. De taal waarin ze les kregen was Latijn. Leren schrijven deden ze op een wastafeltje. Voor belangrijke documenten gebruikten de Romeinen papyrus (papier gemaakt van rietstengels) of vellen van perkament (dierenhuid). Daarop schreef je met pen en inkt.

Arme kinderen kregen vaak buiten les. Zij vergaten meestal snel wat ze hadden geleerd omdat ze al snel moesten gaan werken. Vooral meisjes werden al vroeg van school gehaald om hun moeder te helpen in de huishouding. De school was meestal van 's morgens heel vroeg tot de middag. Er moest veel uit het hoofd worden geleerd. Rijke kinderen kregen vaak thuis les van een geleerde slaaf, die *pedagogus* werd genoemd. Na de basisschool gingen de jongens uit rijke gezinnen naar een speciale school. Daar kregen ze les in politiek, muziek, geschiedenis, wiskunde en ... het houden van toespraken. Ook werd er veel aan sport en gymnastiek gedaan.

LATIJN

De taal van de Romeinen was het Latijn. De mensen die hier woonden voordat de Romeinen kwamen - in Zuid-Holland de Cananefaten - konden niet lezen of schrijven. Maar omdat ze steeds meer handel gingen drijven met de Romeinen leerden ze dat al snel. Nu gebruiken wij nog steeds de Romeinse letters: het zijn onze hoofdletters. En veel 'Nederlandse' woorden komen uit het Latijn.

Wat is dit?

3a Wastafeltje met schrijfstift.

Het houten plankje is opgevuld met was. Dit was een soort kladblok waarop je dingen schreef die je niet hoefde te bewaren. Met de scherpe punt van de schrijfstift, de stilus, kras je letters, met de platte kant veeg je ze weer uit.

3b Telraam

Met hun vingers konden de Romeinen sommen uitrekenen tot wel 9.999. Ze gebruikten daarvoor een soort gebarentaal. Met hun rechterhand gaven ze honderd- en duizendtallen aan, met hun linker de cijfers tot 100. Maar ze gebruikten ook een telraam, de abacus.

IV NAAR HET BADHUIS

BADDEREN OP ZIJN ROMEINIS

De Romeinen waren dol op badderen. Sommige rijke burgers hadden hun eigen badkamer, maar de meeste mensen gingen naar het openbare badhuis, dat men 'thermen' noemde. In elke stad was er minstens een, ook in Forum Hadriani. Het badhuis lijkt veel op de sauna van nu. Je ging er niet alleen heen om schoon te worden. Je kon er sporten, gemasseerd worden, spelletjes doen en vooral je vrienden ontmoeten en de laatste roddels horen. Eten kon je er ook: er was altijd wel een worstjesventer, koekenbakker of pasteitjesverkoper in de buurt. Vrouwen en mannen gingen meestal apart naar het badhuis. Er waren aparte uren voor mannen en vrouwen.

DE SPELREGELS VAN HET BADHUIS

In de kleedkamer deed je eerst je kleren uit. Rijkere Romeinen lieten hun slaaf op hun bezittingen passen, want stelen deden ze toen ook! De bezoeker nam zijn eigen olieflesje, krabber en ander gereedschap mee en natuurlijk een handdoek. Vaak ging je eerst sporten of een spel doen. Het badhuis bestond uit verschillende baden: een koud waterbad, een lauw waterbad, een heet waterbad en meestal een stoombad. Wat natuurlijk niet mocht ontbreken waren de toiletten. Wat de Romeinen als wc-papier gebruikten kun je vinden bij hoofdstuk X ...

DE VERWARMING

Voor de verwarming van het badhuis moest flink gestookt worden. Slaven stookten het vuur in de stookruimte flink op. De warme lucht verspreidde zich onder de vloeren, die op pijlertjes rusten, en via buizen door de muren.

Wat is dit?

4a Krabber

Om schoon te worden gebruikten de Romeinen geen zeep. Bij een bezoek aan de baden smeerden zij zich in met olijfolie, waar meestal wel een lekker luchtje aan zat. Het vuil dat op het vel zit laat dan los. Met deze speciale krabber – een strigilis – schraapten ze olie en vuil van zich af.

4b Manicuursetje

Deze instrumentjes gebruikten de Romeinen om schoon te worden: aan de ring zitten een pincet om haren uit te trekken, een oorlepelkje, nagelkrabbertje en een tandenstoker.

V KLEREN MAKEN DE ROMEIN

ROMEINSE KLEDING

Een groot verschil tussen Romeinse burgers en de Cananefaten was hun kleding. Het materiaal was wel hetzelfde: wol, vlas of linnen en leer. Rijke Romeinen maakten ook wel kleren van zijde.

In onze streken waren de mannen gewend een broek te dragen. Dat vonden de Romeinen maar vreemd. Man en vrouw, jong en oud, iedereen droeg een tunica, een soort hemd dat lang of kort gedragen werd. Om het middel droeg je een koord of een riem.

Over de tunica droeg een man een toga. Dat was een enorme lap stof van wel 5 meter lang, die om het lichaam gedrapeerd werd. De toga was zo onhandig dat hij alleen bij officiële gelegenheden werd gedragen. Vrouwen droegen meestal een ondertunica met mouwen en daar overheen een mouwloze tunica, de 'stola', die met fibulae aan elkaar gezet werd. Een omslagdoek, een 'palla', werd om de schouders of het hoofd gedragen.

De inheemse bevolking nam al gauw allerlei Romeinse gewoontes over. Ook de kleding aapten ze na. Maar de Cananefaten bleven ook hun eigen kleren dragen, broeken, maar ook jassen en mutsen tegen de kou. En soms gingen zelfs de Romeinen broeken dragen.

FIBULA

Omdat de Romeinen veel met losse lappen werkten gebruikten ze een soort veiligheidsspelden om alles vast te zetten. Zo'n fibula werd vaak mooi versierd.

SCHOENEN

Romeinen droegen vaak sandalen. In een warm land als Italië kan dat makkelijk. Maar hier was het koud en nat. Al snel gingen de Romeinen dan ook dichte schoenen dragen.

Wat is dit?

5a Damesschoen

Een Romeinse damesschoen van zacht leer werd vaak mooi versierd.

5b Romeinse kleding

Zowel Romeinse mannen als vrouwen droegen een kledingstuk dat op een jurk leek, de tunica. De mannenkleding (in het wit) bestaat uit een tunica en een toga, de vrouwenkleding uit een tunica, een stola en een palla.

VI DE ROMEINSE VROUW EN HAAR MAKE-UP

MAKE-UP

De Romeinen verzorgden zichzelf goed. Ze gingen elke dag naar het badhuis. Vrouwen, maar ook mannen, gebruikten parfum, zalfjes, olie en make-up om zichzelf mooi te maken. Een totale schoonheidsbehandeling duurde uren en uren.

Op het gezicht werd eerst een witte zalf gesmeerd. Wangen en lippen werden rood gekleurd met rode oker, met houtskool werden de wenkbrauwen zwart gemaakt.

In sommige schoonheidsmiddelen zaten giftige stoffen, zoals loodwit. Alle spulletjes werden bewaard in mooie kisten met kruidjes voor de olie en parfum, schaaltes om zalf te mengen en allerlei spateltjes om de make-up aan te brengen.

Anti-rimpelcrème kenden de Romeinen ook al. Er werd een papje gemaakt van brood met ezinnenmelk. Dit werd voor het slapengaan op het gezicht gesmeerd. Het werd hard en moest er 's morgens weer afgehaald worden. Het schijnt vreselijk te hebben gestonken, maar wie mooi wil zijn, moet ...

HAREN

Vrouwen droegen hun haar meestal lang. Meisjes lieten hun haar los hangen. Getrouwde vrouwen staken het op met haarnaalden van been of metaal. Soms droeg de Romeinse vrouw een pruik, gemaakt van het blonde haar van Germaanse vrouwen.

DE ROMEINSE VROUW

Vrouwen zorgden voor het huishouden. Soms hadden ze een baan buitenshuis, maar dat kwam niet vaak voor. Meisjes uit rijke families konden priesteres worden. Er waren vroedvrouwen, kapsters en zelfs vrouwelijke artsen, maar de meeste beroepen waren alleen voor mannen. Meisjes leerden meestal op school alleen het allernoodzakelijkste, daarna leerden ze van hun moeder hoe ze het huishouden moesten doen.

Wat is dit?

6a Make-up doos

In een mooi versierd houten kistje bewaarde de Romeinse vrouw haar opmaak-spulletjes. Crèmes, parfums, zalfjes, haarspelden en allerlei spateltjes om de make-up aan te brengen.

6b Spiegel

Een spiegel was natuurlijk onmisbaar om te kijken of je er goed uitzag. Spiegelglas zoals wij dat kennen bestond niet. Een spiegel werd gemaakt door metaal, liefst zilver, zo op te poetsen dat het glom. De achterkant werd meestal prachtig versierd.

VII DE ROMEINSE MAN

IN DE MODE ...

Keizer Hadrianus, naar wie het stadje Forum Hadriani werd genoemd, was de eerste keizer die een baard droeg. En wanneer de keizer (of de keizerin) zijn haardracht veranderde, deden veel onderdanen hem na. Omdat de keizer elk jaar nieuwe munten liet slaan met zijn gezicht erop, wist iedereen precies hoe hij eruit zag.

VLECHTEN

De Cananefaten droegen vaak wel een baard, die soms op een speciale manier gevlochten of geschoren werd. Dit weten we uit graven die gevonden zijn. In hun geschiedenisboeken schreven de Romeinen dat de mannen en vrouwen hier (in Nederland) hun haar rood verfden met een soort zeep.

DE MAN ALS HOOFD VAN HET GEZIN

De Romeinse man was meestal buitenshuis. Maar toch was hij de baas over wat er in zijn huis was, inclusief de mensen die er woonden. In theorie kon hij zelfs over het leven van zijn kinderen beschikken. In de praktijk echter had zijn vrouw de dagelijkse leiding en beheerde zij het geld. Zij mocht ook alleen de deur uitgaan en met haar man en hun gasten aan tafel mee eten.

HET UITERLIJK VAN DE MAN

Mannen besteedden veel aandacht aan hun uiterlijk. Elke dag urenlang naar het badhuis was geen uitzondering. Soms droegen zij sieraden en gebruikten ze zelfs make-up. Er was natuurlijk wel een groot verschil tussen een rijke man in de stad en een arme boer op het platteland!

De dag begon voor de Romeinse man meestal met een bezoek aan de kapper. Daar werd hij geschoren en kon hij meteen de laatste nieuwtjes horen. Romeinse mannen hadden meestal kort haar. Een baard en een snor kwam niet zo vaak voor. Aan het eind van de middag of 's avonds werd een bezoek gebracht aan het badhuis.

Wat is dit?

7a Scheermes

7b Knipschaar

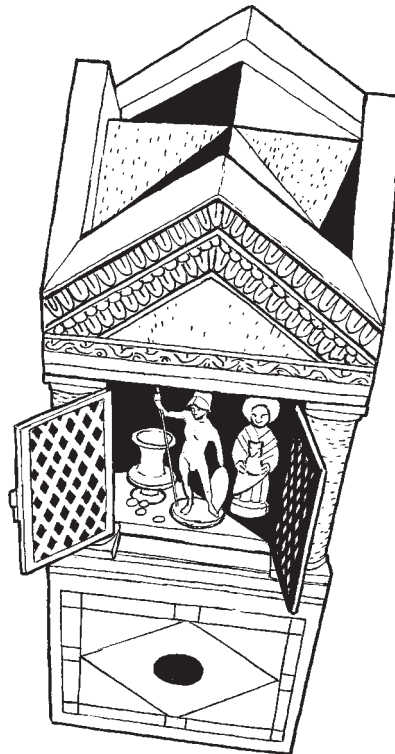
Bij de kapper werd de man geschoren en geknipt. Het scheermes is van brons gemaakt (gegoten) en de schaar is door een smid gesmeed.

VIII GODEN EN GODINNEN

VEEL GODEN

De Romeinen geloofden niet, zoals de meeste mensen tegenwoordig, in één God, maar in een heleboel verschillende goden en godinnen. Elke god had zijn eigen taak. Jupiter was de machtigste van allemaal. Hij beschermde Rome en de Romeinen. Naar zijn vrouw Iuno is onze maand juni genoemd. Mars was de god van de oorlog, Venus van de liefde. De Romeinen kenden ook halfgoden, kinderen van een god en een gewone vrouw. Hercules was zo'n halfgod, die heel populair was bij de Romeinen omdat hij zo sterk was. Ook de Romeinse keizers werden als goden vereerd en kregen hun eigen tempel. De volkeren die door de Romeinen werden verslagen mochten hun eigen goden blijven aanbidden. Die leken vaak veel op de Romeinse goden.

TEMPELS EN ALTAARS

Om de goden gunstig te stemmen brachten de mensen offers in de tempel. Hoe belangrijker de god, des te groter en mooier was de tempel. Priesters offerden eten en drinken, maar ook wel geld, kleine beeldjes en geuren. Wierook en kruiden werden gebrand zodat de geur opsteeg naar de woonplaats van de goden. Tijdens het offeren werden gebeden opgezegd. In hun huis hadden de Romeinen vaak een klein altaar voor de huisgoden, de 'laren'. Dit waren de geesten van hun overleden voorouders, die het huis en de familie bewaakten.

GEBED VOOR NEHALENNIA, DE GERMAANSE GODIN VAN HANDELAREN EN REIZIGERS

Onze godin Nehalennia, u die onze kinderen bijstaat, die onze gewassen laat groeien, over onze dieren waakt en ons allen beschermt tegen kwade geesten, hoort ons aan! Wij hebben u, net als onze voorouders, altijd met de beste geschenken vereerd. U hebt ons nooit teleurgesteld en daarom vragen wij u, Nehalennia, onze behoedster, ook dit keer ons geschenk in ontvangst te nemen. Door dit 'zuivere' offer te schenken, willen wij dat u ons ook op deze dag zult behouden voor gevaren en ons voorspoed zal geven.

Wat is dit?

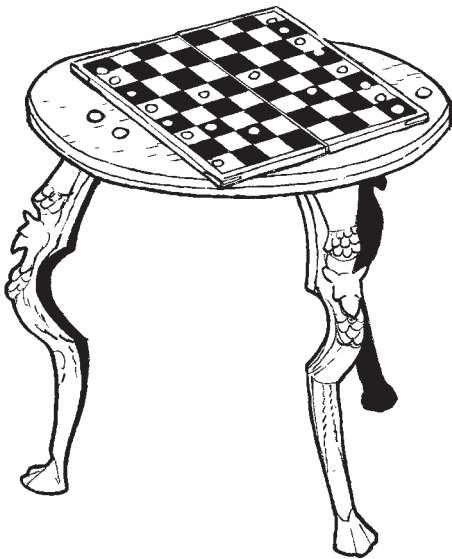
8a Beeldje

Dit beeldje stelt de Romeinse god Mercurius voor, de boodschapper der goden. Het echte beeldje is in Forum Hadriani gevonden, dit is nageemaakt.

8b Romeinse munten

Op Romeinse munten staat een afbeelding van de Romeinse keizer, die regeerde in het jaar dat de munt werd geslagen. Op de andere kant – de keerzijde – staat meestal een god of godin.

IX SPORT EN SPEL

SPELEN EN GOKKEN

Romeinen waren gek op sport en spel. Ze gingen vaak naar de paardenrennen. En net als tegenwoordig werd er flink gegokt welk paard zou winnen. Heel populair waren de gladiatorenengevechten. In het Colosseum in Rome, een enorm amfitheater*, vochten mensen en dieren vaak op leven en dood. De bezoekers bepaalden of de verliezer mocht blijven leven. Wanneer hij goed had gevochten staken ze hun duim omhoog. Ging de duim omlaag dan moest hij sterven.

Bijna elke Romeinse stad had een soort amfitheater. In Forum Hadriani was dit waarschijnlijk niet meer dan een veldje met een soort bank van aarde eromheen.

In het gewone theater keken de mensen vooral naar grappige toneelstukken: komedies.

Alle rollen, dus ook vrouwen, werden (meestal) door mannen gespeeld. Met een masker en een opgevuuld kostuum zag je daar niets van ...

SPEELGOED EN SPELLETJES

Kinderen en volwassenen speelden graag spelletjes. Grote mensen, vooral de soldaten, dobbelden met elkaar om (veel) geld. Bordspelletjes, zoals het molenspel, vond je overal.

Het speelgoed van Romeinse kinderen lijkt op dat van nu. Meisjes speelden met poppen, poppenhuizen en theeserviesjes. Jongens hadden knikkers van glas of aardewerk en kleine wagentjes, waarmee ze de paardenrennen nadeden. Op straat speelden ze verstoppertje, blindmannelletje en hielden wedstrijden in een bokkenwagen.

* Een amfitheater kun je vergelijken met ons circus. In het midden een arena en erom heen banken voor de toeschouwers. Soms was het een groot gebouw, zoals in Rome, soms ook was het gewoon een plek in de buitenlucht. Trouwens, het woordje 'arena' betekent eigenlijk zand.

Wat is dit?

9a Molenspel

De bedoeling van 'mola' of het molenspel is om 3 stenen op een rij te krijgen. De Romeinen speelden het overal. Ze krasten het op een dakpan of tekenden het in het zand.

9b Speelsteentjes

Speelsteentjes werden gebruikt bij veel Romeinse spelletjes. Ze werden meestal gemaakt van glas of aardewerk

X DE ROMEINSE STAD

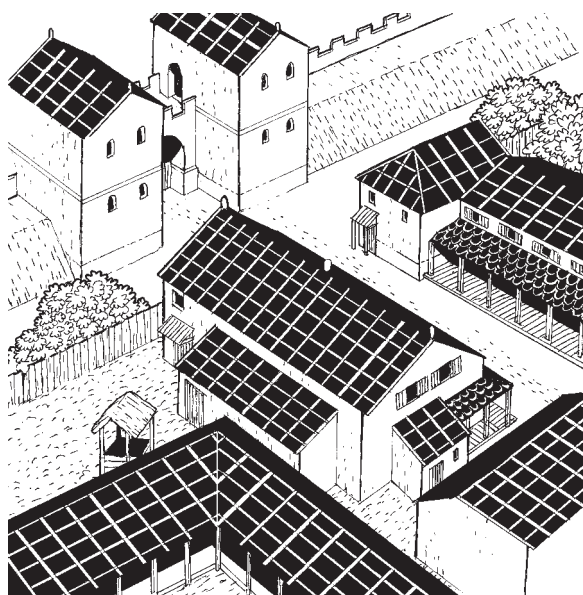
HUIZEN VAN HOUT OF STEEN

Voor de komst van de Romeinen leefden de mensen hier in eenvoudige boerderijen. Meestal stonden er een paar bij elkaar in de buurt. De Cananefaten bouwden ze zelf van hout, stro en leem. Op de boerderij zat een enorm rieten dak. Op het erf liepen varkens en geiten. Op een kleine akker werd voedsel verbouwd voor eigen gebruik.

De Romeinen bouwden veel gebouwen in steen, vooral de villa's van rijke mensen en openbare gebouwen, zoals tempels en badhuizen. Op de daken lagen enorme dakpannen. De rijke huizen hadden zelfs centrale verwarming, een toilet en stromend water. Niet iedereen woonde in een stenen huis. In Rome stonden veel houten huizen. Er waren zelfs flatgebouwen van wel 20 meter hoog, waar de armere mensen een appartementje hadden.

DE ROMEINSE STAD

Overall legden de Romeinen steden aan. Ze zochten eerst een goede plek uit: de stad moest op een hoge, droge plaats liggen en in de buurt van water. Dan gingen de landmeters aan het werk. Ze zorgden ervoor dat de stad twee keurige rechte wegen kreeg, die elkaar in het midden kruisten. Zo werd de stad in vier stukken gedeeld. Elk deel van de stad kreeg zijn eigen functie. Er werden speciale plaatsen aangewezen voor het stadhuis, de rechtbank, voor de tempels, het badhuis en het amfitheater.

Huizen werden in een blok gebouwd, dat de Romeinen 'insula' (eiland) noemden. Om de hele stad kwam een muur met stadspoorten als bescherming tegen de vijand. Ook Forum Hadriani werd zo aangelegd. De meeste woonhuizen waren van hout. Het badhuis en de tempel waren van steen. Buiten de stad bouwden de Romeinen grote villa's. Dat waren enorme boerderijen met een mooi woonhuis voor de baas. In de bijgebouwen woonde het personeel en waren opslagplaatsen, stallen en werkplaatsen. Op zo'n boerderij werd meer verbouwd dan de familie zelf op kon eten. Wat over was werd verkocht aan het leger of aan handelaren.

Wat is dit?

10a Romeinse bouw materiaal

Een stukje tufsteen (grijs) van de stadsmuur van Forum Hadriani, een stuk dakpan en een stukje Romeins beton

10b Winkelhaak

Dit instrument is om te controleren of iets recht was. De timmerman, de metselaar, de mozaïekmaker en andere ambachtlieden gebruikten het vaak. Ook met het schietlood, een zwaar balletje van lood, kon je zien of een muur recht gemetseld was.

XI KOPEN EN VERKOPEN

HANDEL

De Romeinse soldaten hadden veel voedsel nodig. Ze konden niet alles zelf aanvoeren. Al gauw verkochten de Cananefaten graan en vee aan de Romeinen. Omdat ze hier dichtbij de zee woonden handelden ze ook in mosselen, oesters, vis en vissaus. De Romeinen vonden zelfs dat niemand zulke goede vissaus kon maken als de Cananefaten.

De Romeinen lieten veel producten over de rivieren hierheen vervoeren. Zo leerden de bevolking allerlei Romeinse producten kennen, bijvoorbeeld wijn en olijfolie. Maar ook vruchten als peren en pruimen en zelfs kippen waren hier nog niet bekend.

WINKELN IN FORUM HADRIANI

In het stadje Forum Hadriani kon je van alles kopen. De naam betekent dan ook 'Markt van Hadrianus'. Er was een bakker, een slager, maar ook een smid, een timmerman, een handelaar in potten en nog veel meer. Ook kwam er van tijd tot tijd een marskramer langs. Hij trok van stad naar stad met zijn handelswaar in een grote mand op zijn rug.

Door de handel kregen de Cananefaten geld en konden zo weer Romeinse dingen kopen: sieraden, aardewerk, kleding, wijn en olijfolie. Op deze manier gingen ze steeds meer op de Romeinen lijken. Met een mooi woord noem je dat 'romanisering', eigenlijk is het gewoon 'na-apen'.

Recept voor vissaus

Vissaus – of garum – werd gemaakt van rotte vis. De ingewanden van kleine visjes werden gezouten en in een vat gedaan. Dit kun jij ook doen. Laat de ingewanden oud worden in de zon en draai ze regelmatig om. Na een paar maanden kun je de ingewanden uitpersen. Het sap dat je dan krijgt is een overheerlijke vissaus.

Wat is dit?

11a Munten

De Romeinen hadden geld om dingen te kopen. Ze kenden alleen munten, geen papiergeld. Munten werden uit goud, zilver of koper geslagen. Alleen de keizer kon opdracht geven munten te slaan. Op de éne kant van de munt stond zijn portret, op de andere een afbeelding van een god of godin. Zo wist het volk altijd hoe de keizer eruit zag! De Cananefaten kenden alleen ruilhandel. Wie graan overhad, ruilde dat met zijn buurman tegen een geit of een mooie rok.

11b Flesje vissaus

Het glazen flesje is Romeins. De vissaus werd gebruikt in plaats van zout, omdat dit heel erg kostbaar was.

XII AMBACHTEN

AMBACHTSLIEDEN EN HANDELAREN

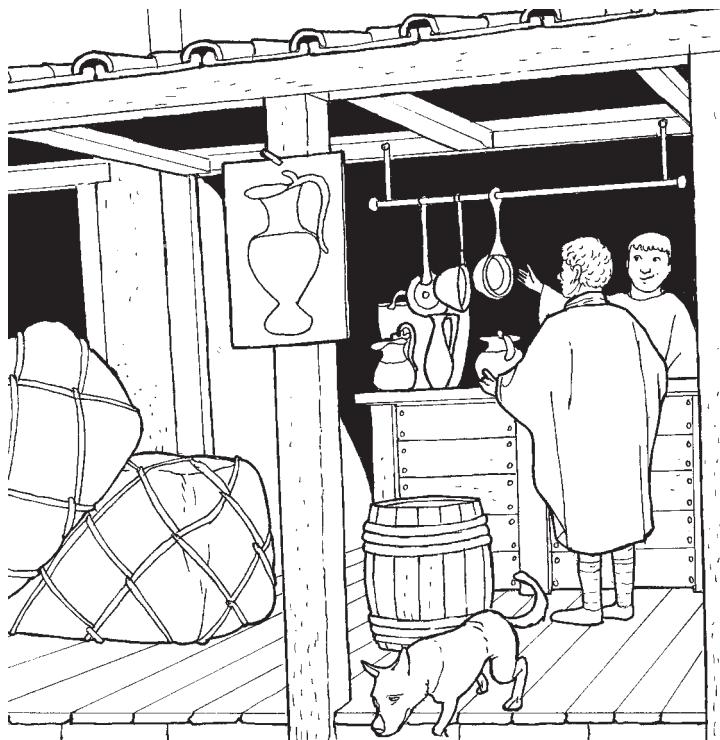
In Forum Hadriani kon je van alles kopen: aardewerk, glazen flessen, messen, scharen, spiegels. Sommige winkeliers maakten hun spullen zelf, zoals de smid en de kleermaker, anderen lieten hun koopwaar van elders komen. Op de tekening zie je de winkel van een handelaar in allerlei bronzen spulletjes.

De winkeltjes en werkplaatsen lagen aan de hoofdstraat van Forum. De mensen woonden achter of boven de winkel. Voor de winkel was een soort afdakje. Zo kon je de koopwaar goed uitstallen, ook al regende het.

DE SMID

In de Romeinse tijd werden veel voorwerpen van ijzer gebruikt. Dit metaal was al bekend bij de mensen die hier woonden. Wij zeggen ook wel dat zij toen de Romeinen hier net hun neus lieten zijn nog in de "Ijzertijd" leefden.

De smid van Forum Hadriani woonde vlak bij de stadspoort. Dat was makkelijk voor reizigers die pech hadden met hun paard en wagen. De smid repareerde gereedschap en wapens, maar maakte ook veel zelf: tangen, messen, lepels, zwaarden en nog veel meer. In de smidse brandde altijd een flink vuur.

De smid maakte het ruwe ijzer heet, zodat hij het op een aambeeld met een hamer in vorm kon slaan. In het water werd het ijzer afgekoeld en werd keihard. In de Romeinse tijd waren ze trouwens heel erg zuinig op hun spullen. Een ijzeren pot met een gat erin werd opgelapt door er een stukje ijzer op te zetten!

Wat is dit?

12a Mes van ijzer

12b Meetlat van brons

Romeinse maten

Voor korte afstanden gebruikten de Romeinen dezelfde namen als van sommige menselijke lichaamsdelen, bijvoorbeeld een voet.

Een 'voet' is ongeveer 30 centimeter.

Een 'pas' is 5 'voet' en dus ongeveer 150 centimeter.

Een 'mijl' is 1000 'passen' en dat is dus ongeveer 1500 meter.

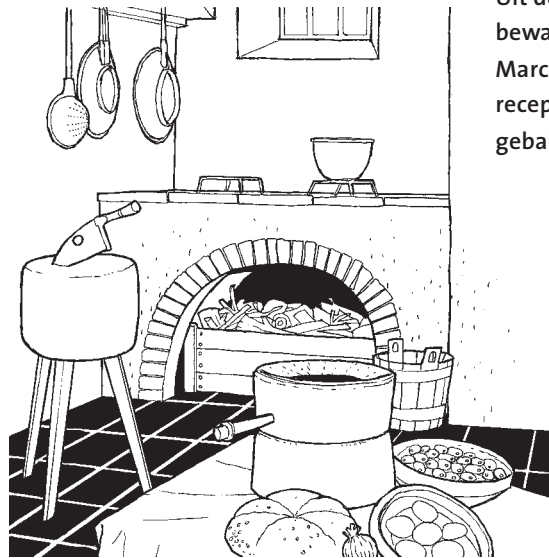
Soldaten moesten goed oefenen met het nemen van passen. Hoe klein of groot je was, iedereen moest even grote passen zetten! Zo kon je ook langere afstanden zonder meetlat meten.

XIII SMULLEN OP ZIJN ROMEINIS

DE ROMEINSE KEUKEN

De Romeinen hadden een uitgebreide keuken. In alle delen van hun rijk – van Afrika tot Azië – leerden zij nieuwe recepten. Vaak kookten ze dingen die op ons vreemd overkomen. Wat dacht je van een recept voor gevulde muis of voor dolfinballetjes? Eten en drinken waren erg belangrijk. Bij rijke mensen was de eetkamer de belangrijkste kamer van het huis en werd vaak mooi versierd. Men at liggend op een rustbed. Bij arme mensen was dat anders. Die hadden geen eetkamer en vaak zelfs geen keuken. Zij kochten hun warme eten op straat bij een stalletje. Meestal bestond hun maaltijd uit brood, bonen, linzen en een stukje vlees. Door de komst van de Romeinen leerden de mensen hier veel nieuwe producten kennen: olijfolie, wijn, amandelen, vijgen, peren, pruimen, peper, kaneel, basilicum, en nog veel meer. Ook de kip kwam met de Romeinen mee.

Om hun eten klaar te maken gebruikten de Romeinen veel kruiden. Dat was niet alleen om het eten lekkerder te maken. Zonder koelkast kun je eten niet zo lang goed houden. Vaak was het vlees al niet erg vers meer. De kruiden zorgden ervoor dat je dat niet proefde. Ook in wijn werd daarom vaak kruiden en honing gedaan. De wijn werd trouwens altijd vermengd met water.

HET KOOKBOEK VAN APICIUS

Uit de Romeinse tijd is één kookboek bewaard gebleven. De smulpaap Marcus Apicius schreef boeken vol recepten. Alleen de recepten voor gebak zijn niet meer teruggevonden.

HONING EN VISSAUS

In plaats van suiker gebruikten de Romeinen honing en in plaats van zout vissaus. Die werd gemaakt door vis met wat zout en kruiden een paar maanden te laten staan! De Cananefaten maakten volgens de Romeinen trouwens de lekkerste vissaus. Zout was in die tijd heel erg duur. Het woord *salaris* is afgeleid van het woord *sal*, het Romeinse woord voor zout.

Wat is dit?

13a Lepel

Hoewel de Romeinen veel met hun handen aten, werden lepels gebruikt voor vloeibare gerechten. Ze waren van hout of metaal. Houten lepels zijn in onze natte bodem niet bewaard gebleven.

13b Glazen karaf

Deze flessen werden gemaakt door een glasblazer. Door het glas in een mal te blazen werden ze rechthoekig.

13c Botten en zaden

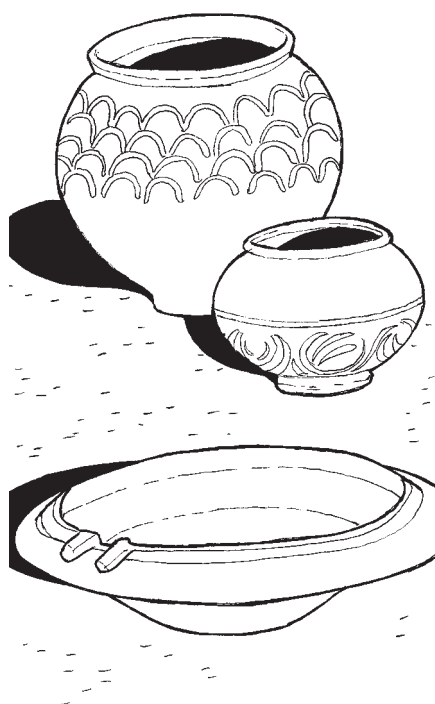
Soms vinden archeologen resten van eten in de bodem: botten van opgegeten dieren en zaden van vruchten.

XIV POTTENBAKKEN

GEVORMD OF GEDRAAID

Voor de komst van de Romeinen maakten de mensen hun eigen schalen, bekers en pannen door slierten klei op elkaar te boetseren. Ze werden gebakken in een veldoventje: de potten gingen in een kuil met hout, dat werd aangestoken. Als het vuur goed brandde werd de kuil afgedekt met graszoden. Zo werd de temperatuur in de oven hoger en werd het aardewerk hard. Zo'n oventje kon je maar 1 keer gebruiken.

De Romeinen gebruikten een draai-schijf. Zo kregen ze potten veel mooier rond en ook dunner. Ze bakten in ovens die vaker gebruikt konden worden.

TERRA SIGILLATA – HET ZONDAGSE SERVIES

Een speciaal soort Romeins aardewerk is het 'terra sigillata'. Dit betekent letterlijk 'gestempelde aarde'. In een mal van klei werden figuurtjes gestempeld. De klei werd stevig in deze mal gedrukt, zodat de figuurtjes er goed op kwamen. Op de kom die gemaakt werd stonden de figuurtjes aan de buitenkant. Van 1 mal kon je misschien wel 100 potten maken. Na een tijdje was de mal zo versleten dat de figuurtjes onduidelijk werden. Op de schalen, kommen en bekers van terra sigillata zie je allerlei dingen afgebeeld: wilde dieren, gladiatoren, bloemen en planten. Onderop vind je meestal een stempel met de naam van de pottenbakker.

Terra sigillata werd in fabrieken gemaakt in Gallië en Italië. Door handelaren werd het overal mee naar toegenomen. Ook in Forum Hadriani zijn veel scherven van terra sigillata gevonden. De Cananefaten vonden dit aardewerk zo mooi dat ze het liever gebruikten dan hun eigen aardewerk!

Wat is dit?

14a Inheemse pot

Deze pot komt wel uit de Romeinse tijd, maar werd met de hand gemaakt door de Cananefaten.

14b Kom van terra sigillata

Dit is het zondagse servies van de Romeinen. Het werd in grote fabrieken gemaakt en kwam per boot hierheen.

14c Deukbeker

Glas was heel erg duur. Gewone mensen dronken uit bekers van aardewerk

XV KUNST

AMBACHTSMAN OF KUNSTENAAR?

Uit de Romeinse tijd zijn veel kunstwerken overgebleven. Vooral in de hoofdstad Rome werkten veel mensen als beeldhouwer, goudsmid, glasblazer, juwelier, mozaïkmaker. Een enkele beeldhouwer, architect of schilder werd zo beroemd dat we ook nu zijn naam nog kennen. De meesten deden gewoon hun werk en versierden de huizen van de rijken. Een schilder versierde bijvoorbeeld de villa van een rijke familie met prachtige muurschilderingen en een mozaïkmaker versierde de vloeren met mozaïeken.

Een beeldhouwer maakte voor de keizer mooie beelden van goden en godinnen, of portretten in steen (marmer) of brons.

Veel beeldhouwers die in Rome woonden kwamen uit Griekenland. In Rome werden dan ook beelden gemaakt die erg veel leken op de Griekse en vaak werden Griekse beelden gewoon nagemaakt!

Van die beelden is niet veel meer over. Soms vinden we alleen een stukje terug. In Forum Hadriani werd ooit een bronzen hand gevonden, maar waar de rest van het beeld is weten we niet.

Op veel openbare gebouwen liet de keizer afbeeldingen in steen maken van belangrijke gebeurtenissen, bijvoorbeeld van het winnen van een veldslag. Zo kon iedereen zien wat de keizer had gedaan.

mozaïek leggen, gemaakt van hele kleine steentjes: in een eetkamer een afbeelding van eten, in het badhuis van vissen en dolfijnen. Maar ook werden tuinen, gladiatorenvechten of verhalen over goden afgebeeld.

ROMEINS BEHANG ...

Behang en vloerbedekking kenden de Romeinen niet. De muren van badhuizen, tempels en herbergen, maar ook van gewone huizen werden beschilderd. Vaak imiteerde de schilder dure marmerplaten. Ook schilderde hij planten, dieren en goden op de muren. Meestal vinden archeologen maar kleine stukjes wandschildering terug.

Wanneer je genoeg geld had liet je op de vloer een

Wat is dit?

15a Mozaïek met vis

Eigenlijk is een mozaïek een schilderij, maar dan gemaakt van hele kleine steentjes of stukjes glas. Dit mozaïek, dat in onze tijd is nagemaakt, was heel erg geschikt voor de badkamer van een rijke man of voor het badhuis.

15b Kopje van een Romeinse jongen

Een heel beroemde Griekse beeldhouwer maakte rond het jaar 500 vóór Christus een beeld van een jongen. De Romeinen maakten daar 500 jaar later een kopie van in brons, die nu in een museum staat. En weer 2000 jaar later werd dit kopje daar weer van nagemaakt, alleen nu veel kleiner!

XVI ROMEINSE RAADSELTJES

ROMEINSE UITVINDINGEN

Toen de Cananefaten nog nooit van Rome hadden gehoord, deden de Romeinen de meest wonderbaarlijke uitvindingen. Wel keken ze heel veel dingen af van de Grieken. En de volkeren in het grote Romeinse Rijk namen heel veel dingen weer van de Romeinen over. Zo leerden de Cananefaten bijvoorbeeld het geld kennen en leerden ze pottenbakken op een draaischijf. Maar het gekke is dat toen de Romeinen eenmaal uit Nederland verdwenen de mensen langzamerhand veel van hun uitvindingen ook vergaten. Een paar dingen die de Romeinen hebben uitgevonden of verbeterd hebben zijn:

Waterleiding

Een ingewikkeld systeem van aquaducten, kanalen en buizen bracht het water naar de badhuizen en naar de huizen van rijke mensen. Lang niet elk huis had een bad en een toilet. De meeste Romeinen gingen elke dag naar het badhuis. In elke stad waren ook openbare toiletten, die vaak doorgespoeld werden met het water van het badhuis. De Romeinen kenden zelfs al een kraan.

Centrale verwarming

De huizen van rijke Romeinen hadden een soort centrale verwarming, net als in het badhuis. In de kelder werd een vuur gestookt. De warme lucht kwam tegen de onderkant van de vloer, die op stapeltjes stenen stond. Via holle stenen in de muur ging de warme lucht naar boven.

Dakpannen

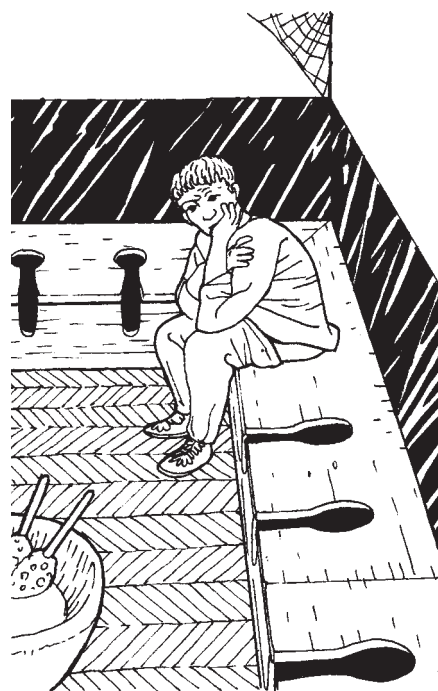
De Cananefaten hadden rieten daken. De Romeinen bakten enorme dakpannen, wat ze overigens van de Grieken hadden afgekeken.

Fibula

Met een speld, die op onze veiligheidsspeld lijkt, zetten de Romeinen hun kleding, die vaak uit enorme lappen bestond, vast.

Pottenbakkersschijf

De inheemse bevolking van Nederland maakten potten door slierten klei op elkaar te kneden. De Romeinen draaiden hun potten op een draaischijf zodat ze mooi rond en dun werden.

Wat is dit?

16a Romeins wc-papier

De Romeinen hadden geen papier om hun billen af te veegen. In plaats daarvan gebruikten ze een stok met een spons erop. Dat werkte ook!

16b Sleutelring

Zo had een Romein altijd de sleutel van bijvoorbeeld zijn geldkist bij zich!

XVII WAT DOET EEN ARCHEOLOOG?

KENNIS VAN HET VERLEDEN

Over de Romeinen en de Cananefaten kun je boeken vol informatie vinden. Maar hoe weten wij dat allemaal? Tweeduizend jaar geleden was er nog geen computer, geen televisie, video en radio. De Cananefaten kenden zelfs het schrift niet. De Romeinen hebben wel veel geschreven over hun eigen geschiedenis. Zo weten wij precies welke keizer er in welk jaar regeerde. Wanneer je nu een reis naar Rome gaat maken zie je daar nog veel gebouwen uit de Romeinse tijd. Maar in Forum Hadriani staat geen huis meer overeind. En toch weten we daar best wel veel over. Want onder de grond ligt een rijkdom aan gegevens, die ons het verhaal van vroegere bewoners kunnen vertellen.

EEN ARCHEOLOOG ...

Een archeoloog is een soort detective, die zoekt naar sporen uit het

verleden. Waar mensen gewoon hebben blijft altijd wel iets achter, ook al is het lang geleden. Een mens bouwt een huis, ploegt zijn akker om, bouwt een hek om de dieren binnen te houden, maakt een vuurtje. Al die activiteiten laten sporen na in de bodem. Die sporen helpen de archeologen om te weten te komen hoe de mensen vroeger geleefd hebben, wat ze aten, wat voor dieren ze hadden.

Het werk van een archeoloog bestaat niet alleen uit graven. Alles wat hij tegenkomt wordt gefotografeerd, getekend en goed bestudeerd. Scherven worden genummerd en geplakt, hout en metaal krijgen een speciale behandeling om ervoor te zorgen dat ze niet vergaan. Als een archeoloog een maand aan het opgraven is, is hij misschien wel een jaar bezig met alles uit te werken.

VEILIG IN DE GROND

Het rare is dat een archeoloog eigenlijk het liefste niet graaft. Zolang dingen in de bodem liggen zijn ze redelijk veilig. Wanneer je gaat graven dan zou je wel eens sporen kunnen vernietigen. En die sporen zijn net zo belangrijk als de potten of botten die je misschien vindt. Graven kun je maar één keer doen. Dus zolang er geen plannen zijn voor huizen of parkeergarages raakt een archeoloog geen schop (of graafmachine) aan. Er zijn al uitvindingen gedaan om in de bodem te kijken zonder dat je een schop in de grond hoeft te steken. Met bepaalde apparaten kun je precies zien waar de muren liggen van een Romeins fort of een middeleeuws kasteel.

Wat is dit?

17a Vondsten uit de Romeinse tijd

Deze dingen komen allemaal uit de bodem. Ze werden gevonden op de plaats waar vroeger het stadje Forum Hadriani lag. Het zijn niet alleen scherven van aardewerk, maar ook bijvoorbeeld stukjes glas, steen, metaal en bot.

17b Zakje met vondstkaartje, Oostindische inkt, kroontjespen, lijm, plakband

Wanneer een archeoloog vondsten in de grond aantreft, doet hij ze in een zakje. Daar gaat een kaartje bij met informatie over de plaats waar ze vandaan komen. Wanneer de scherven gewassen zijn, wordt het vondstnummer met inkt op de scherf geschreven. Zo weet je altijd waar ze gevonden zijn. Soms kun je bijna een hele pot weer in elkaar zetten.